

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر، ملا مظفر گنابادی

علی صدرايي خويي

۱. زيغ الغ بيگ

زيغ الغ بيگ زيغ گورکاني زيغ سلطاني گورکاني زيغ جديد سلطاني، اثر الغ بيگ محمد بن شاهرخ بن اميرتيمور گورکاني (متوفى ۸۵۳ ق) است.

الغ بيگ اين زيغ را در رصدخانه سمرقند استخراج و تنظيم نموده است. او ابتدا در استخراج آن از صلاح‌الدين موسى مشهور به قاضى زاده رومى (متوفى قبل از ۸۴۱ ق) و غياث‌الدين جمشيد کاشى (م ۸۳۲ ق) يارى جسته و بعد از درگذشت آنها در اثنای استخراج، از ملا على بن محمد قوشچى (م ۸۷۹) کمک گرفته است. او اين زيغ را سال ۸۲۳ ق شروع کرده و در ۸۴۱ ق به پايان رسانيده است. اين زيغ در چهار مقاله (۱- تواريخ در يك مقدمه و ۷ باب، ۲- اوقات و طالع در ۲۲ باب، ۳- روش ستارگان و مواضع ايشان در ۱۳ باب، ۴- ديگر عمل‌هاى نجومى در ۲ باب) تنظيم شده است.

اين زيغ در مصادر زير معرفى شده است:
فهرست نسخه‌هاى خطى دانشگاه تهران: ۸۹۱/۴ - ۸۹۲؛ فهرست نسخه‌هاى خطى فارسى، احمد منزوى: ۳۰۳/۱ - ۳۰۴؛ فهرستواره کتاب‌هاى فارسى، احمد منزوى: ۲۹۴۶/۴؛ الذريعه ۷۳/۱۲.

۲. آثار عملى ملا مظفر منجم

ملاً مظفر بن محمدقاسم بن مظفر گنابادى، از مشاهير منجمين و رياضى‌دانان ايرانى عهد شاه عباس اول صفوى است که با شيخ بهايى متوفى سال ۱۰۳۱ ق معاصر بوده است. از وي چند اثر در ستاره‌شناسى

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر... / علی صدراپی خویی

و ریاضیات بر جای مانده که عبارتند از:

۱. *اختیارات النجوم یا اختیارات مظفری*.
۲. *تنبيهات المنجمين یا تنبيهات مظفری* در احکام نجومی، به فارسی، که به نام شاه عباس تألیف و در ۱۰ صفر ۱۰۲۴ به پایان رسانیده است. عمر نزهت فرزند عبدالله (م ۱۱۹۲ ق) این کتاب را به ترکی ترجمه نموده که سه نسخه از آن در دارالکتب مصر (فهرست ۷۹/۱ و ۸۰ و ۱۰۴) موجود است.
۳. *منتخب التنبيهات* در نجوم که خلاصه *تنبيهات المنجمين* است.
۴. *الحاتمية یا قبلة الآفاق* در بیان خط نصف‌النهار و سمت قبله که به نام ناصرالدین حاتم بیک اردوبادی از وزرای شاه عباس تألیف نموده است.
۵. *شرح بیست باب ملاً عبدالعلی بیرجندی* در معرفت تقویم رقمی معروف به شرح بیست باب ملاً مظفر که در ۱۰۰۴ ق از شرح آن فراغت یافته است.
۶. استخراج کسوف به طول کاشان؛
۷. *شرح کفایة التعلیم فی صناعة التنجیم* شرف الدین غزنوی و
۸. *مظفری فی النجوم* در فهرستواره کتاب‌های فارسی (۳۰۴۸/۴) از آن یاد کرده و شاید نسخه‌ای از یکی از آثار قبلی او باشد.

۳. مصادر شرح حال ملا مظفر

۱. *عالم آرای عباسی*: ۱۰۳۸/۲؛
۲. *ریحانة الادب*، محمدعلی مدرس تبریزی: ۱۱۶/۵؛
- هدیه العارفین: ۴۶۴/۲؛
۳. *لغت نامه دهخدا* ماده «گنابادی» به نقل از *ریحانة الادب*؛
۴. *تاریخ ادبیات در ایران*: ۳۴۸/۵؛
۵. *طبقات اعلام الشیعه*، شیخ آقا بزرگ تهرانی: ۵۶۸/۱۱؛
۶. *مؤلفین کتب چاپی*: ۲۴۸/۶؛
۷. *اثر آفرینان*: ۷۹/۵؛
۸. *اعیان الشیعه*: ۱۳۰/۱۰؛
۹. *تاریخ ادبیات صفا*: ۳۴۷/۵؛
۱۰. *تاریخ نظم و نثر در ایران* و
۱۱. *فرهنگ بزرگان اسلام و ایران*: ص ۶۳۱.

۴. اثری نویافته از ملا مظفر منجم

یکی از آثار نجومی ملاً مظفر گنابادی که تاکنون در جایی از آن یاد نشده، تحریر و تحشییه زیج الغ

بیگ است. ملا مظفر این زیچ را با نهایت مهارت و دقت تحریر کرده و جداول آن را با سنگرف رسم نموده حروف ابجدی را به طرز دقیق و خط زیبا، داخل جداول نوشته است. او این نسخه را در سال‌های ۹۹۵ - ۹۹۶ تحریر نموده که بعد از نسخه موزه بریتانیا - که در سال ۹۴۵ ق تحریر شده - دومین نسخه از این زیچ، از جهت قدمت است، ولی چون این نسخه به خط منجم سرشناسی چون ملا مظفر تحریر گردیده، از نظر دقت و صحت، از آن نسخه مهم‌تر است. این زیچ بعد از تحریر ملا مظفر، در خاندان وی دست به دست گشته و در اعمال رصدی مورد استفاده آنان بوده است.

۵. مشخصات نسخه شناختی

این نسخه در کتابخانه مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی در قم به شماره ۲۱۳ نگهداری می‌شود.^۱ نوع خط نسخه تعلیق و نستعلیق است و یک برگ از آغاز و چند برگ از انجام افتادگی داشته و تعداد اوراق نسخه در حال حاضر ۲۴۰ برگ شانزده سطری به طول ۲۳ و عرض ۱۹ سانتی متر و فاقد جلد است. تمام نسخه به خط ملا مظفر بن ملا قاسم منجم گنابادی در قصبه جنابذ (گناباد) تحریر شده و آخرین تاریخ ذکر شده - که در آن باقی مانده - روز یکشنبه ۲۳ جمادی الثانی ۹۹۶ است. عناوین و نشانی‌های آن با سنگرف تحریر شده و دارای جداول بسیار است که با سنگرف و مشکی رسم گردیده است. حاشیه‌های زیادی در نسخه تحریر شده با امضای «خواجه رحمة الله» و «بیرجندی» و «صادق منجم» و به نقل از شرح قوشچی و شرح چغمینی و زیچ خاقانی و... و حاشیه‌های ملا مظفر که بدون امضاء است. در اول نسخه، نوشته‌ای از محمد قاسم منجم سبزواری به تاریخ ۱۲۶۶ ق با مهر بیضوی «محمد قاسم بن حسن منجم» و در اوایل و اواخر آن تملک محمد صادق بن محمد حسین المنجم با مهر بیضوی «المتوکل علی الله الرزاق المنعم محمد صادق المنجم ۱۰۶۶» و مهر بیضوی «انه کان صادق الوعد و کان رسولا نبیا ۱۰۷۲» مشاهده می‌شود.

۶. مندرجات نسخه

تفصیل مندرجات این نسخه گرانسنگ، بدین ترتیب است:
مقاله اول: در معرفت تواریخ، مشتمل بر یک مقدمه و هفت باب، از برگ ۲ - ۱۹ پ؛
مقاله دوم: در معرفت اوقات و طالع هر وقت، شامل ۲۲ باب، از برگ ۱۹ - ۳۰، که در عصر روز چهارشنبه ۲۰ جمادی الاولی ۹۹۵ ق در قصبه جنابذ، تحریر آن به پایان رسیده است؛
جداول مقاله دوم، از برگ ۳۱ - ۱۲۲، که تحریر آن در روز پنج‌شنبه ۱۱ ذیحجه ۹۹۵ در جنابذ اتمام

۱. صدراپی خوبی، علی؛ اوسط ناطقی، علی و انتظاری، رمضانعلی، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، ج ۱، قم، ۱۳۸۱ ش، ص ۱۸۱-۱۸۳.

یافته است؛

مقاله سوم: در معرفت ستارگان و مواقع ایشان، شامل ۱۳ باب، از برگ ۱۲۲ - ۱۳۴، که در عصر روز جمعه ۱۲ ذیحجه ۹۵۵ در قصبه جنابذ به پایان رسیده است؛

جداول مقاله سوم از برگ ۱۳۴ - ۲۲۷ که در ظهر روز یکشنبه ۲۳ جمادی الثانی ۹۹۶ در جنابذ پایان پذیرفته است؛

مقاله چهارم: در باقی اعمال نجومی در دو باب، از برگ ۲۲۸ - ۲۳۲، که در روز شنبه ۲ رجب ۹۹۶ در قصبه جنابذ به اتمام رسیده است و

جداول مقاله چهارم: از برگ ۲۳۲ - برگ ۲۴۱ که آخرین برگ نسخه است.

این نسخه یک برگ از آغاز و چند برگ - از انجام از جداول مقاله چهارم بعد از «جدول معرفت... و جدول دقایق نسب متحیره منقول من زیچ خاقانی» - افتادگی دارد.

نسخه با این عبارت شروع می‌شود: «خلافت و امامت مخصوص و ممتاز ساخت یا ایهاالذین آمنوا صلوا علیه و سلموا تسلیما کثرا. اما بعد چنین گوید اضعف عبادالله و احوجهم الی الله المستعان الغ بیگ بن شاهرخ بن تیمور گورکان».

و با این عبارت پایان می‌یابد: «جدول معرفت مطالع البروج بعرض لدل و هو عرض هرات صانه الله عن البلیات، جدول دقایق نسب متحیره یوخذ بالمركز منقول من زیچ خاقانی».

۷. مدت تحریر نسخه

اینکه ملا مظفر در چه تاریخی شروع به تحریر این نسخه نموده و همچنین تاریخ پایان تحریر نسخه - با توجه به افتادگی چند برگ انجام آن - معلوم نیست. اما ملا مظفر در آخر بخش‌های نسخه، در مجموع در پنج مورد، تاریخ تحریر را ذکر نموده که اولین آنها ۲۰ جمادی الاول ۹۹۵ (انتهای مقاله دوم) و آخرین تاریخ ذکر شده، ۲ رجب ۹۹۶ (انتهای مقاله چهارم) است. بر طبق این تاریخ‌ها، او یک سال و یک ماه و ۱۲ روز (مجموعاً ۳۹۶ روز) مشغول تحریر جداول مقاله دوم تا آخر مقاله چهارم بوده و این غیر از زمانی است که او صرف تحریر مقاله اول و دوم و جداول مقاله چهارم نموده است.

۸. حاشیه نویسان و مالکان نسخه

این نسخه سال‌ها در دست ملا مظفر و خاندانش بوده و خود وی و چند تن از منجمان سرشناس این خاندان بر آن حاشیه و توضیحاتی نوشته‌اند، بدین ترتیب:

۱. حواشی ملا قاسم جنابذی پدر ملا مظفر، که ملا مظفر آنها را از روی خط پدرش نقل نموده است.

۲. حواشی ملا مظفر جنابذی؛

۳. حواشی محمد شفیع فرزند ملا مظفر؛

۴. حواشی محمد تقی فرزند ملا مظفر؛

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر.../ علی صدراپی خوبی

۵. حواشی محمد صادق فرزند محمد تقی فرزند ملا مظفر، که حواشی مفصلی بر این زیج نوشته و تملکی نیز با مهر بیضوی «المتوکل علی الله الرازق المنعم محمد صادق منجم ۱۰۶۶» و مهر بیضوی دیگر با سجع «انه كان صادق الوعد و كان رسولاً مبيناً ۱۰۷۲» بر آن دارد و
۶. حواشی محمد حسین منجم فرزند محمد صادق .

۹. یادداشت‌های ملا مظفر در نسخه

مطالبی که ملا مظفر در هنگام تحریر نسخه و پس از آن در طی سال‌ها (در سال‌های ۹۹۸ تا ۱۰۲۴ق) بدین نسخه افزوده، اهمیت این نسخه را دو چندان نموده است. این مطالب چند دسته است، بدین تفصیل:

۹/۱. تاریخ جهودان

اولین مطلب مهمی که ملا مظفر به زیج ایلخانی اضافه نموده و زیج آن را نداشته، تاریخ جهودان است. در این مورد نوه وی در حاشیه فصل دهم از مقاله اول (برگ ۱۶) چنین می‌نویسد:
«بدان که راصد این زیج، یعنی الغ بیگ، تاریخ جهودان را اصلاً در زیج خود نیاورده و لهذا شارح این زیج، یعنی ملا عبد العلی بیرجندی نیز در شرح این زیج، ذکر تاریخ جهودان را نکرده و جد فقیر که این زیج به خط مشار الیه است، این فصل تاریخ جهودان را به این زیج الحاق فرموده و معلوم فقیر نیست که جد فقیر این تاریخ را از کدام زیج از زیجات اوایل یا از کدام کتاب نقل کرده و معهداً بعضی از مباحث تاریخ جهودان را در این زیج نقل نموده و به اتمام نرسانیده و لهذا به جهت آن مکان تتمه متروک یک ورق بیاض گذاشته انشالله تعالی و بتوفیقه و فضله و کرمه اگر حیوة باقی باشد، حق سبحانه و تعالی توفیق دهد، کتابی را که تاریخ جهودان از آن نقل شده، پیدا کنم و تتمه مباحث آن را در این زیج آورده، به اتمام رسانیم. ان‌شالله العزیز. نمقه محمد صادق بن محمد تقی بن مظفر منجم».
حواشی که بر این زیج نوشته شده، در سال‌های ۹۹۸ تا ۱۰۲۴ق بدان افزوده شده است.

۹/۲. کسوف سال ۹۹۸

ملاً مظفر بعد از برگ ۱۳۰ این نسخه، برگی به نسخه الحاق نموده و در آن کسوفی را که در ۲۸ رمضان ۹۹۸ مشاهده نموده، ثبت کرده است. او در آخر نوشته خود متذکر می‌شود که این کسوف در این زیج پیش بینی نشده بود و برای توجیه آن می‌نویسد:

«در اعتذار عدم تنبیه و حکم کسوفی جزوی که قبل از این به وقوع پیوسته، با وجود اطلاع به این کسوف پیش به یک سال، بر اذهان مستقیمه مخفی نماند که حساب این کسوف که به حسب عمل استخراج شده، مشکل‌ترین اعمال حسابیه نجوم است و اکثر اهل این زمان را این محاسبه مبرا و معریند. چه اگر از اوضاع نیرین، وقوع کسوفی مشاهده می‌کنند به طریق جدول که ایسهل و اجمل است عمل

می‌نمایند و اصلاً موافق واقع نمی‌افتند، چنانکه تجربه بر این دال است، اگر چه این دقت با غفلت زمان ماضی که عبارت از عدم تعرض به حکم خسوف که اسهل اعمال است، مورد صُلْتُ علی الاسد و بُلْتُ علی النقد می‌شود، اما کلام معجز نظام الانسان یساق السهو و النسیان رحجان دارد بر تقدیر تسلیم انسانیت دالاً...».

۹/۳. مطالب منقول از دیگر زیج‌ها

ملاً مظفر همچنین در حواشی این زیج، از زیج‌ها و کتاب‌های نجومی، مطالبی را نقل نموده که برخی از آنها تاکنون شناخته نشده است. اسامی این کتاب‌ها عبارتند از:

۱. زیج سعیدی. در معرفی آن نوشته که این زیج را رکن الدین آملی به اسم سلطان ابوسعید گورکان ساخته و زیج مذکور را از کربلای معلّ، شخصی به جهت عمل برای وی فرستاده است. (برگ ۱۲۵ ر).

۲. زیج اشرفی.

۳. زیج خاقانی.

۴. زیج ایلخانی که خواجه نصیر استخراج کرده است.

۵. زیج عبد القادری.

۶. مدخل قمی که محمد صالح، پسر عموی ملاً مظفر، آن را نقل نموده و ملاً مظفر گفته که اعتماد به نقل وی ندارد و این مطلب درباره معرفت رؤیت هلال است. (برگ ۱۳۲ ر).

۷. زیج مختاری.

۸. جفر ملا حسری.

۹. احکام سال عالم محیی الدین مغربی.

۱۰. حدیقه هلالیه شیخ بهایی که از وی با دعای «سلمه الله تعالی» یاد کرده است. (برگ ۲۲۸ ر).

۱۱. کتاب تلخیص ابو معشر.

۹/۴. اصفهان محور استخراج تقویم ملاً مظفر

ملاً مظفر در جایی از این زیج می‌نویسد:

«چون ما استخراج تقاویم کواکب را به طول اصفهان می‌کنیم و اصفهان به وسط اقلیم سوم، نزدیک‌تر از اواسط اقلیم سته باقیه، چرا که عرض وسط اقلیم سوم ل (۳۰) درجه و م (۴۰) دقیقه است و عرض اصفهان نب (۳۲) درجه و که (۲۵) دقیقه است، لهذا ظهور و خفای کواکب به این جدول که قوس الرؤیة کواکب خمسۀ متحیره است، به وسط اقلیم سوم استخراج می‌کنیم.»

۹/۵. اشعار ملاً مظفر

اینکه ملاً مظفر دیوان اشعاری داشته یا نه، تاکنون مشخص نشده است، اما در این زیج چند جا و ابیاتی

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر.../ علی صدراپی خوبی

را از اشعارش تحریر نموده که عبارتند از:

به وقت تیغ راندن ز آن نمک از خنده می‌رنجد
که تا نبود گواهی بر کفن از خون شهیدان را

* * *

گر مظفر شد گرفتار ملامت باک نیست
جلوه گر حسن تو در چشم تماشایی مباد (برگ ۰۵ ر)

* * *

هر گه به سخن در آید آن شمع چگل
گردند شکر لبان همه خوار و خجل
خیزد چو به عزم دلبری در قدمش
جان بر سر جان ریزد و دل بر سر دل

۹/۶. الغ بیگ

ملا مظفر در شرح حال الغ بیگ، پدید آورندهٔ زیج الغ بیگ چنین می‌نویسد:

«الغ بیگ: هو لقبه و اسمه میرزا محمد طرغای و هما وردا من طبع جدّه امیر تیمور. نسب حضرتش بر این وجه است: الغ بیگ بن شاهرخ بن تیمور بن امیر طرغای بن امیر بریل بن ایلنکیرنویان بن امیر ایجل بن قرابی نویان بن امیر سوعوجیجن بن ایردمجی برلاس بن قاجولی بهادر جدّ چنگیزخان بن نومه خان بن بایسنقرخان بن قیدو خان بن تومین خان بن بورنجرقان بن الاتقوا بنت جوبینه بن یلدوز خان بن منکلی خان بن ای خان بن اغوز خان بن قراخان بن مغول خان بن النجه خان بن کیوک خان بن دیب باقوی خان بن ایلچیجه بن ترک بن یافث بن نوح علیه السلام. و الاتقو خان که والدهٔ بورنجی خان است، به طریق مریم حامله شده است.» (برگ ۲).

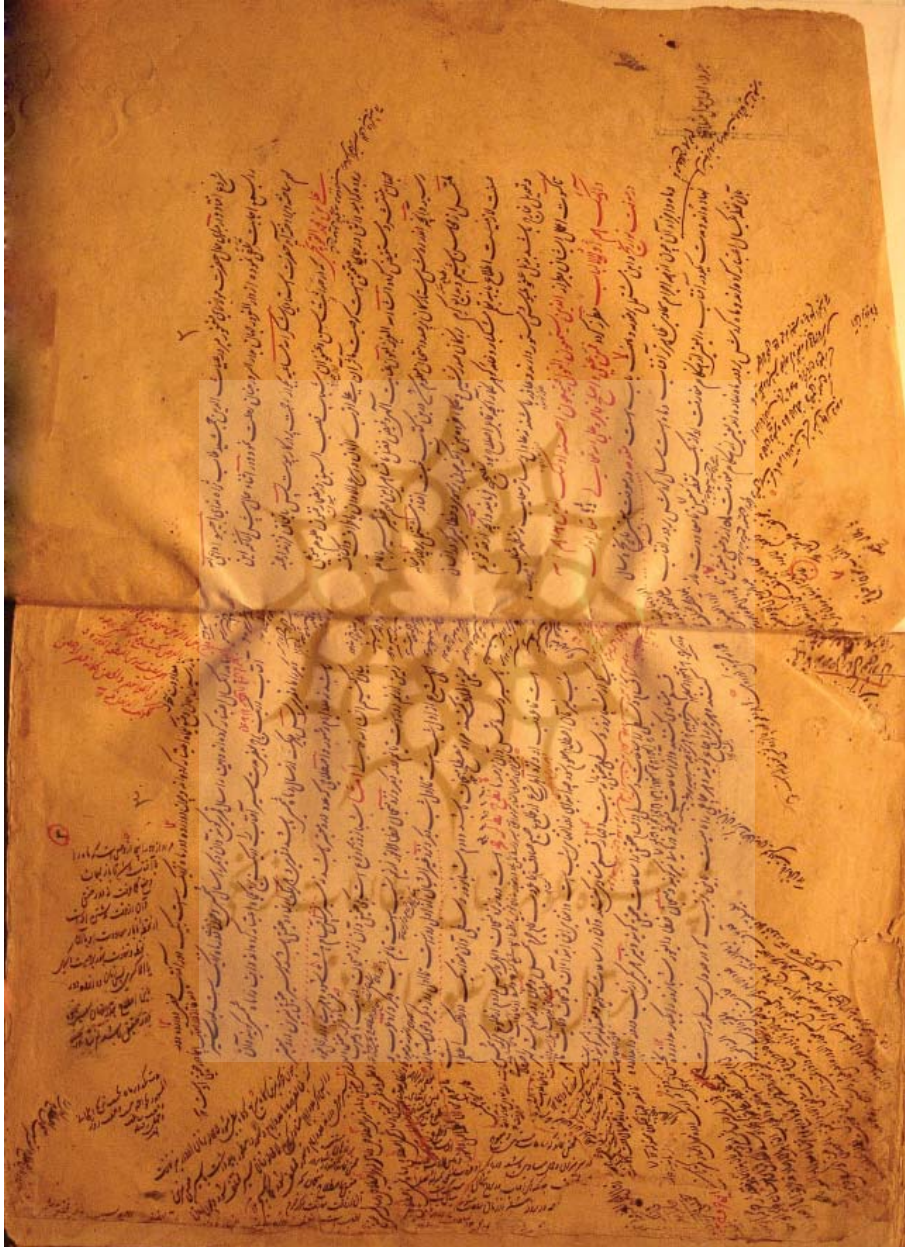
۹/۷. غیاث الدین جمشید کاشی

ملاً مظفر در شرح حال منجم سرشناس دیگر، غیاث الدین جمشید کاشانی و آثار شناخته شدهٔ وی

چنین می‌نویسد:

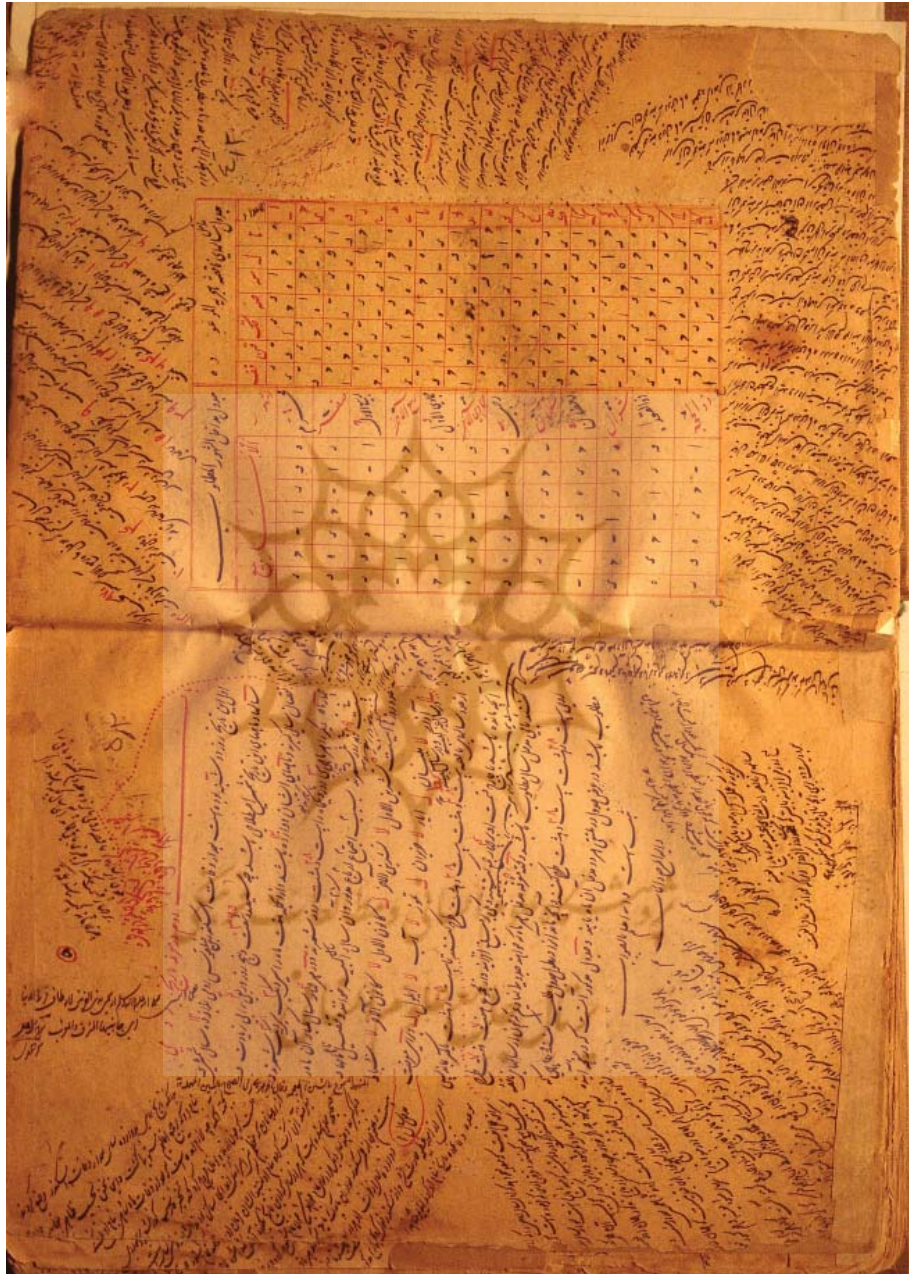
«غیاث الدین جمشید، صاحب تلخیص الحساب و مخترع طبق المناطق و هی اسم آلهٔ یعرف منها تقاویم الکواکب و عروضها و غیر ذلك و آلهٔ رسالهٔ علی کیفیت عملها و یمسی هذه الرسالهٔ بنزهة الحدائق و ایضاً صاحب سلم السماء و هو رسالهٔ فی معرفة الابعاد و الاجرام.» (برگ ۲).

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر... / علی صدراپی خویی

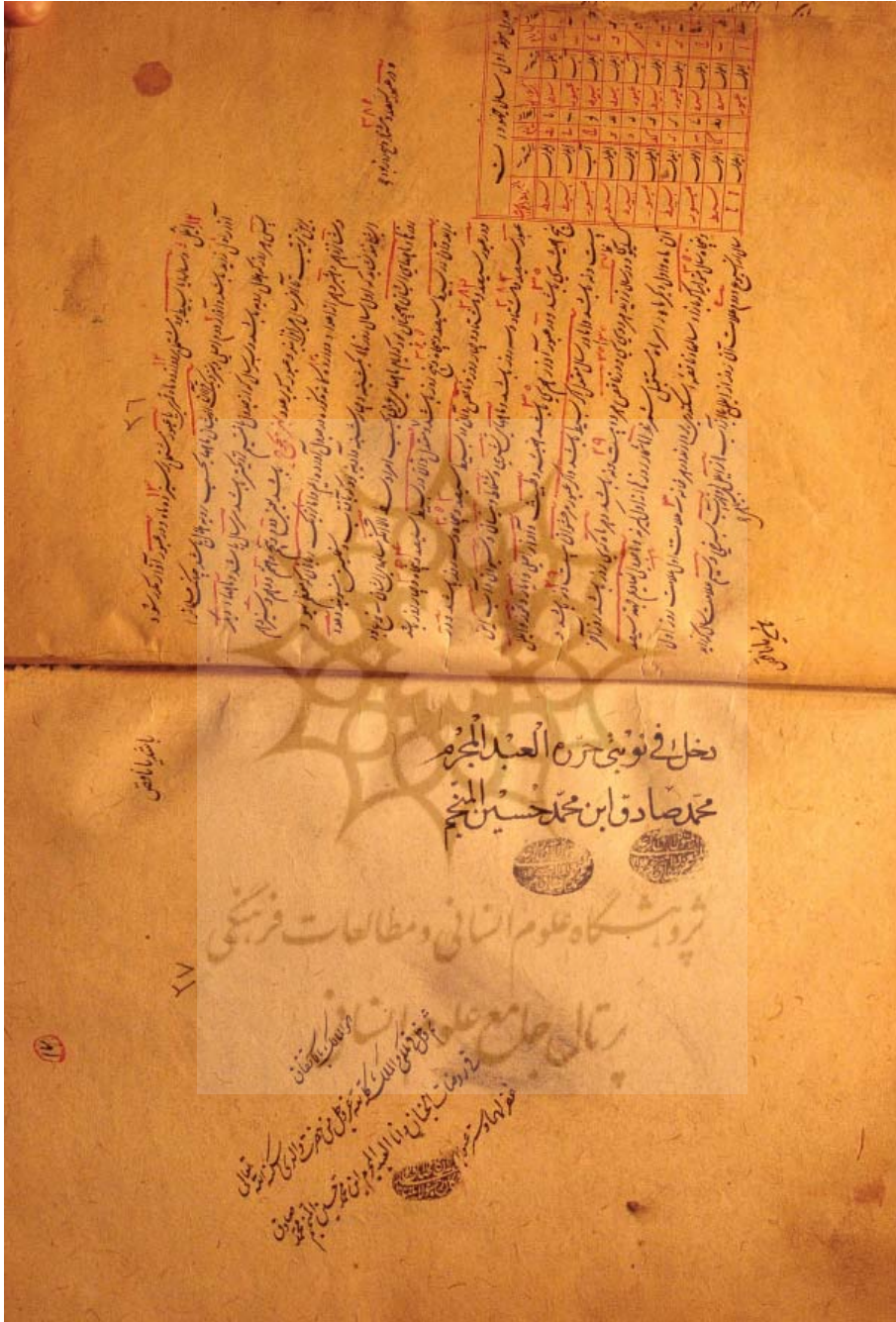
پیام بهارستان / ۲۳، ش ۳، ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر.../ علی صدراپی خوبی

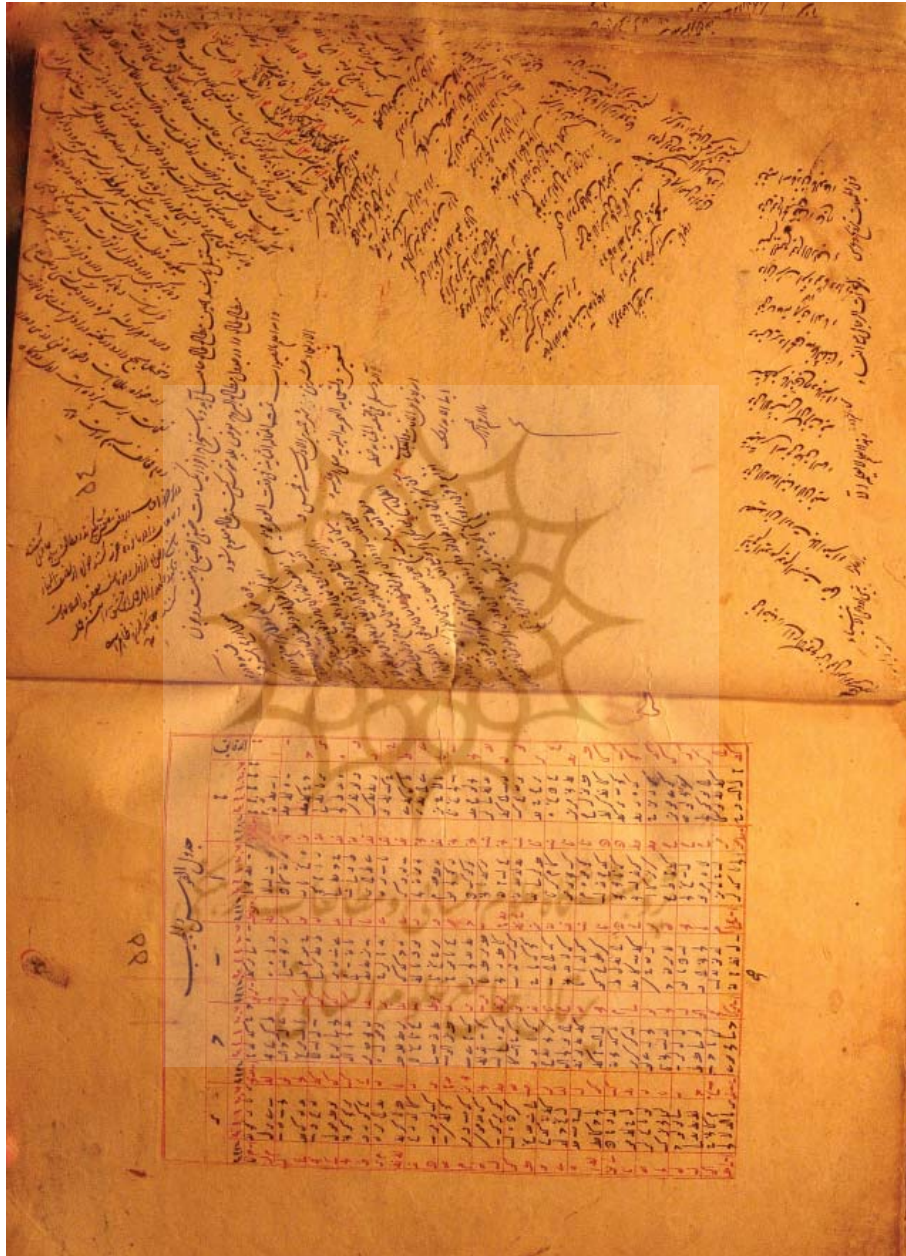
پیام بهارستان / ۲۰، س ۳، ش ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر... / علی صدراپی خویی

پیام بهارستان / ۳۰، س ۳، ش ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر.../ علی صدرايي خويي

پیام بهارستان / ۲۰، ۳، ش، ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر... / علی صدراپی خویی

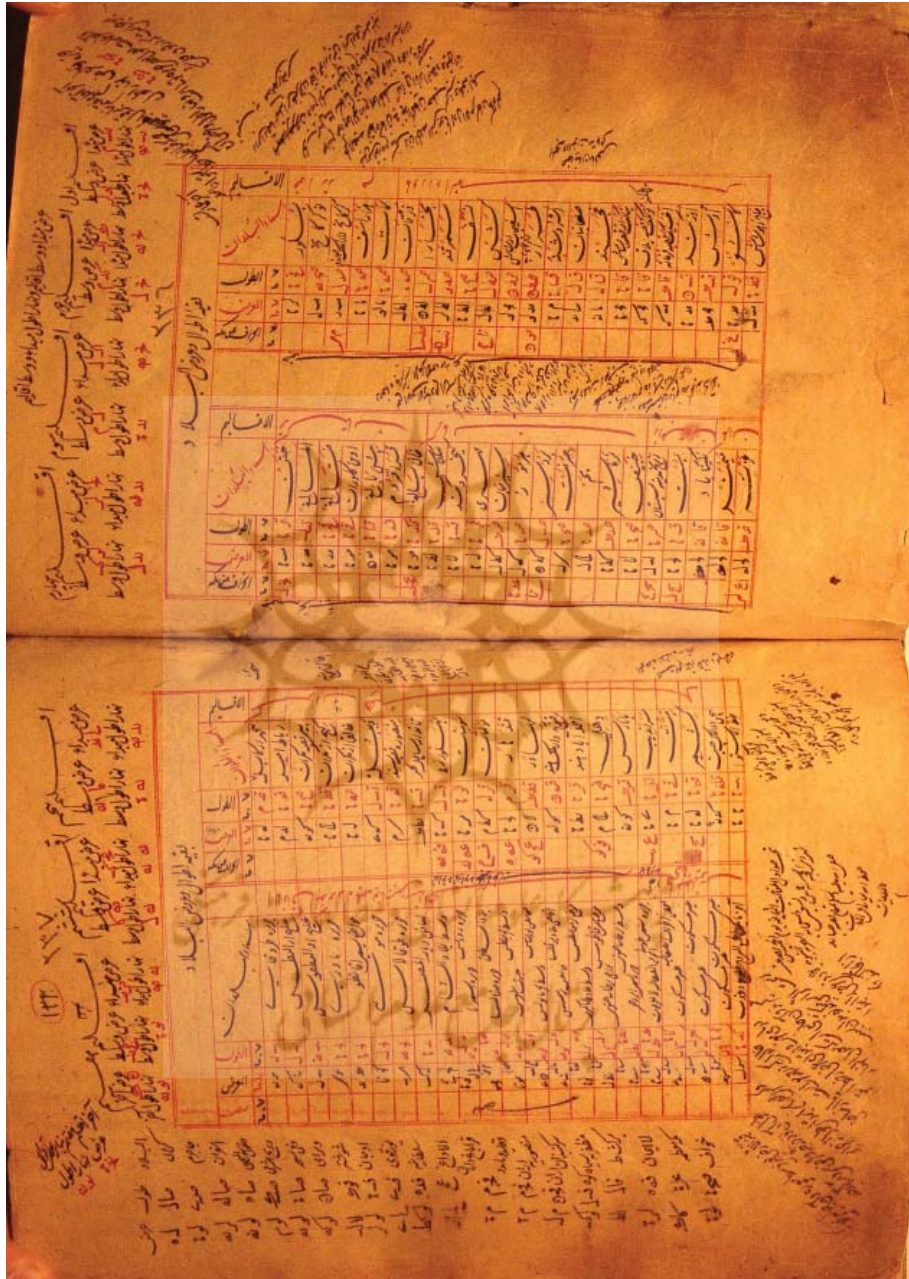
The image shows two pages of a handwritten astronomical manuscript. The top page is a calendar table for the year 1126 (1711 AD) with handwritten notes in Persian. The bottom page is a similar table for the year 1127 (1712 AD). Both tables have columns for months, days, and celestial events, with dense handwritten text in red and black ink.

Page 1 (Top): The table is titled "تقویم سال ۱۱۲۶" (Calendar of the year 1126). It has columns for months (e.g., فروردین, اردیبهشت, خرداد, تیر, مرداد, شهریور, مهر, آبان, آذر, دی, بهمن, اسفند) and days. The text is written in red and black ink. There are several handwritten notes in Persian at the top and bottom of the page, including "تاریخ طالع بینی" and "تاریخ نجوم".

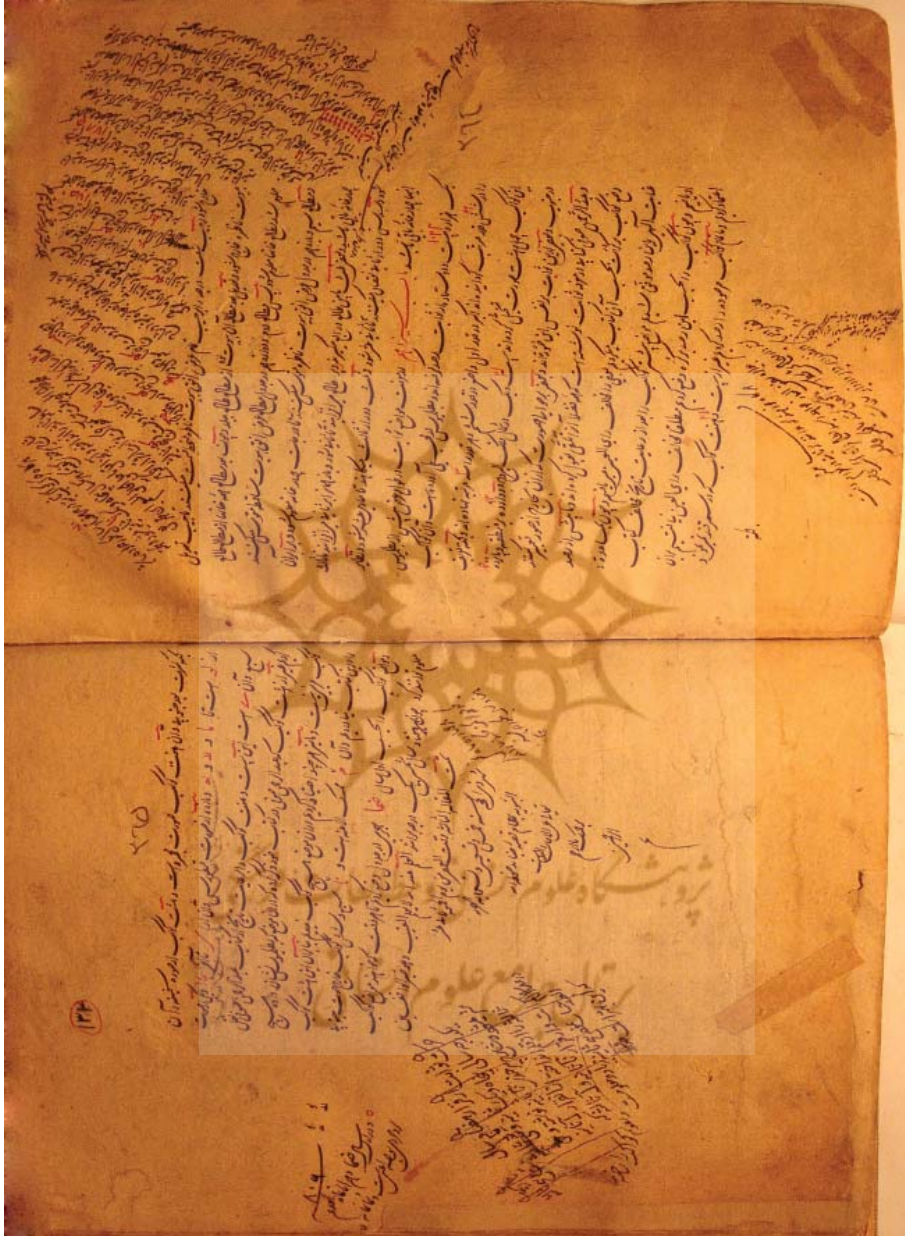
Page 2 (Bottom): The table is titled "تقویم سال ۱۱۲۷" (Calendar of the year 1127). It has columns for months (e.g., فروردین, اردیبهشت, خرداد, تیر, مرداد, شهریور, مهر, آبان, آذر, دی, بهمن, اسفند) and days. The text is written in red and black ink. There are several handwritten notes in Persian at the top and bottom of the page, including "تاریخ طالع بینی" and "تاریخ نجوم".

پیام بهارستان / ۲۰، ۳، ش ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر.../ علی صدراپی خوبی

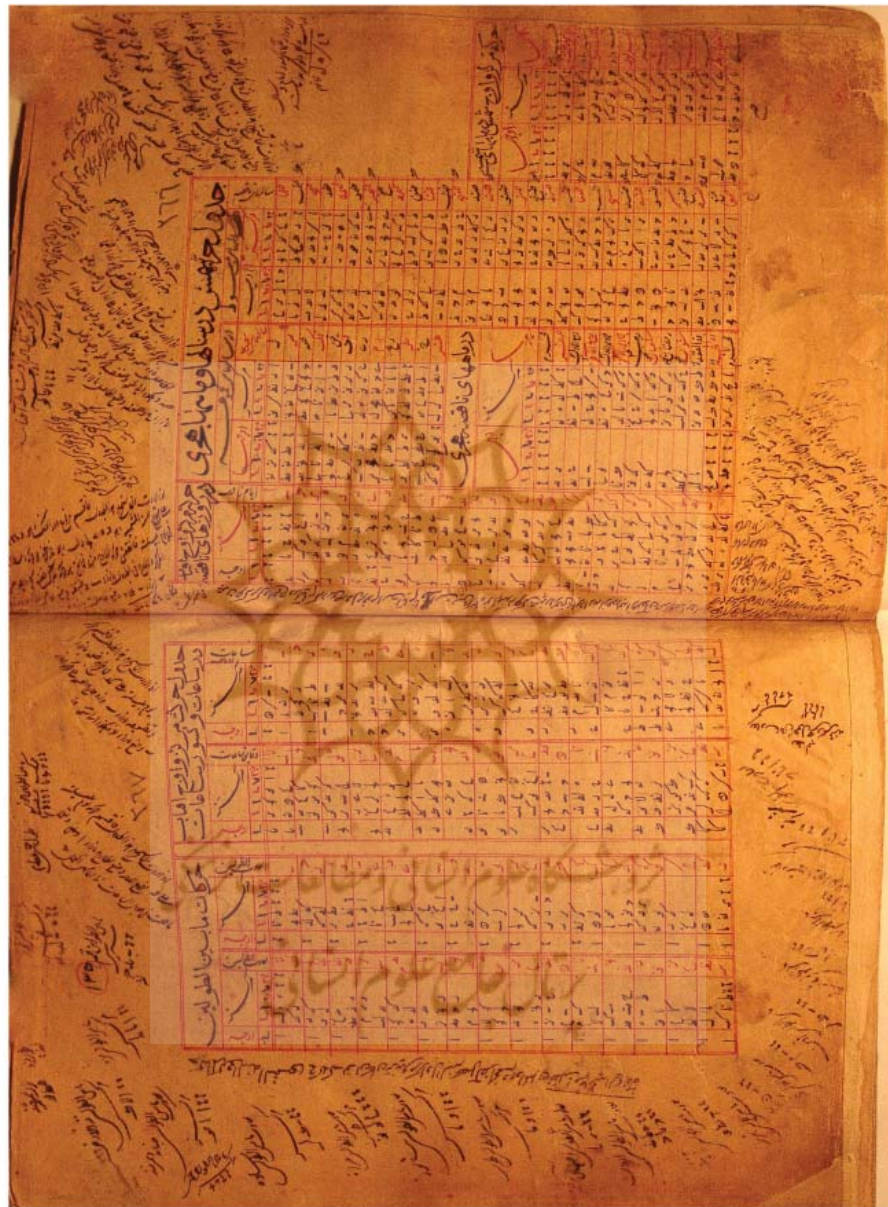

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر... / علی صدراپی خویی

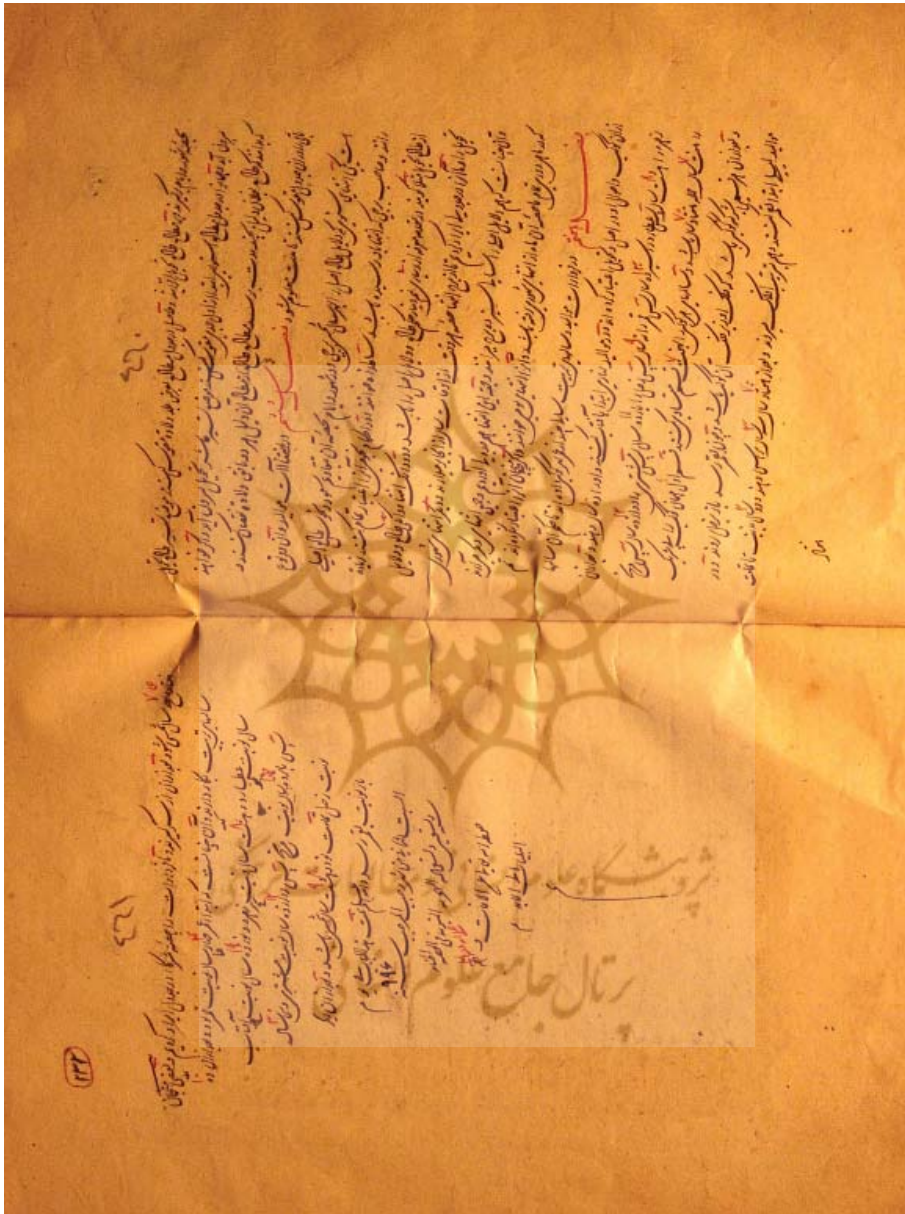

پیام بهارستان / ۲۰، س ۳، ش ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر... / علی صدراپی خوبی

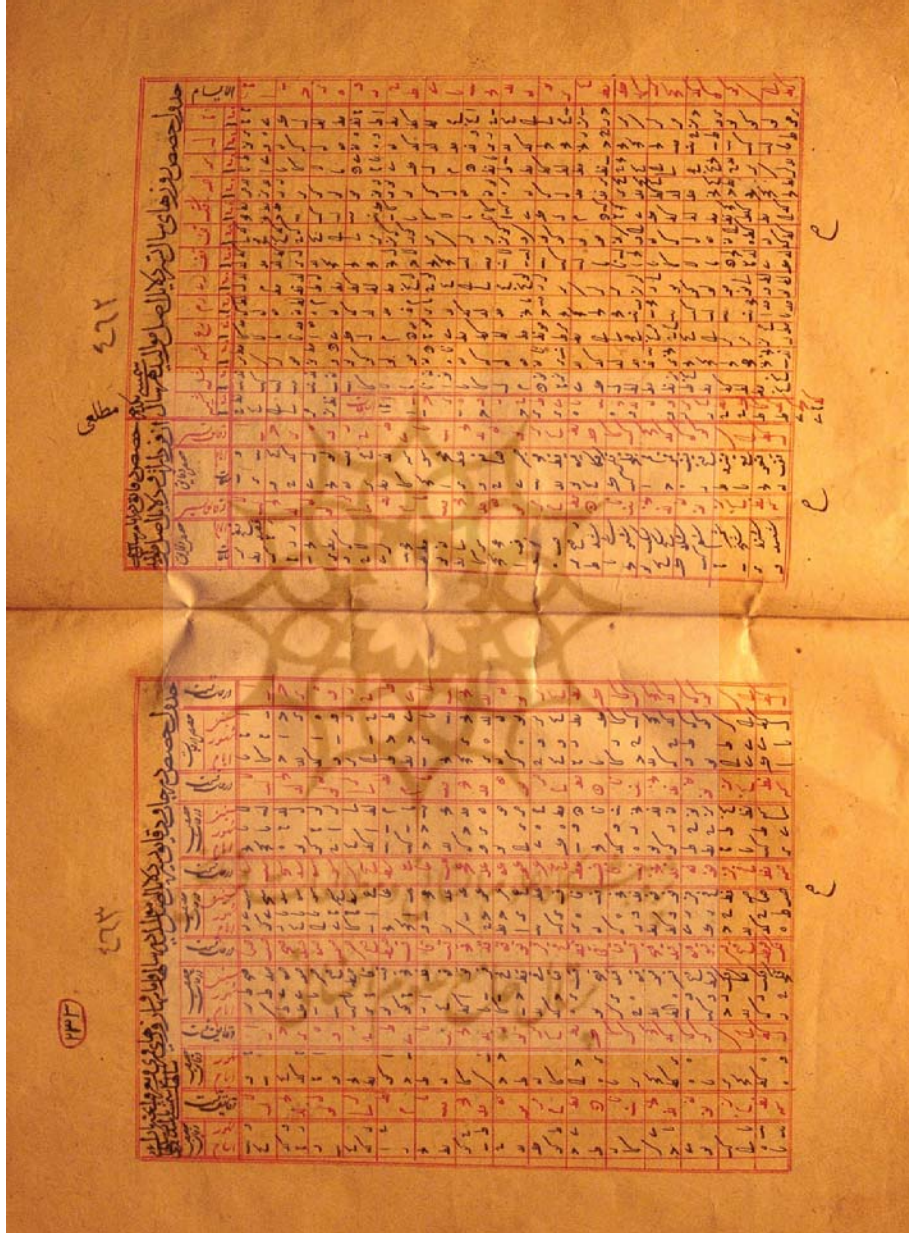

پیام بهارستان / ۲۰، ۳، ش ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

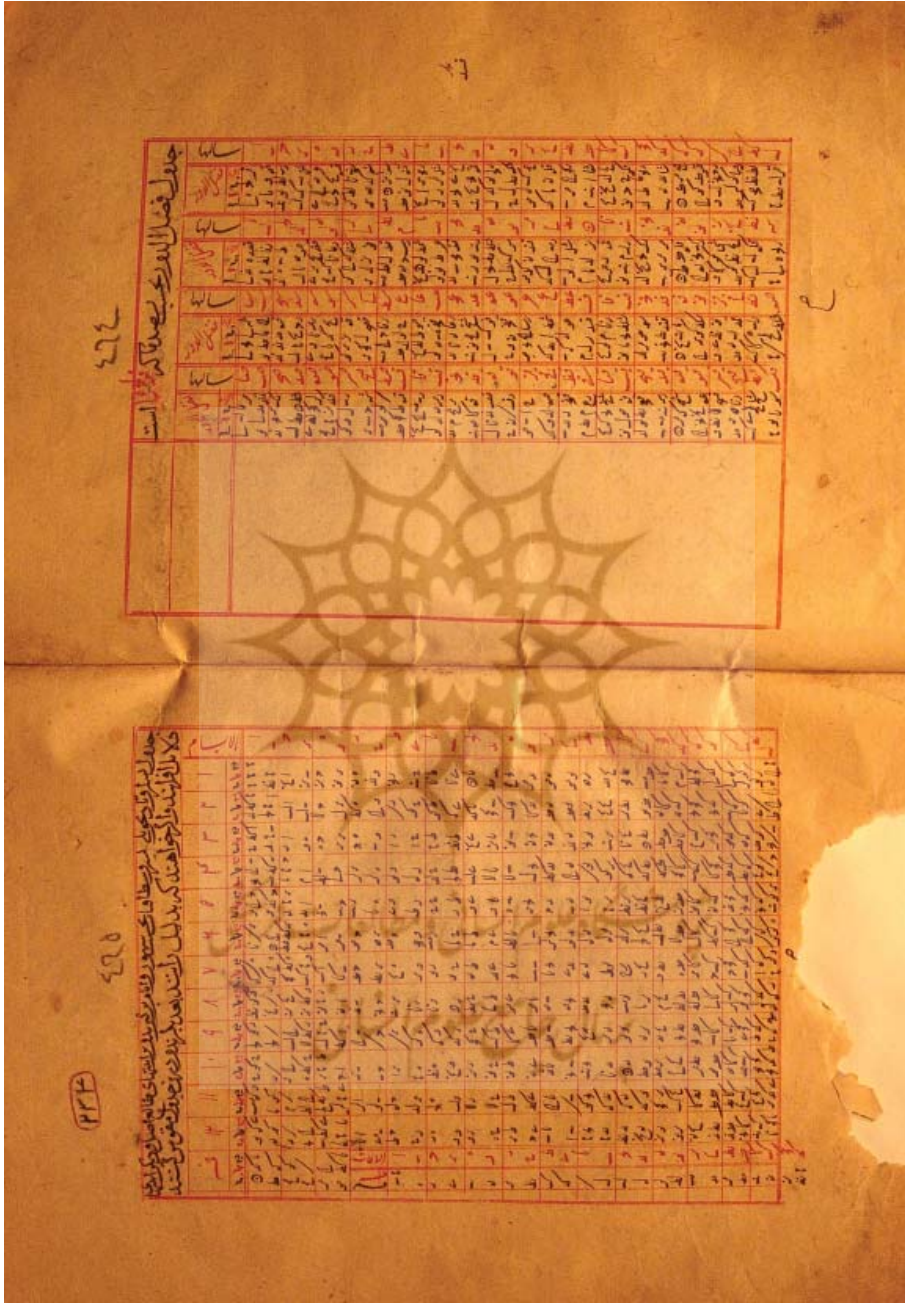
پیام بهارستان / ۲۵، س ۳، ش ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر.../ علی صدراپی خوبی

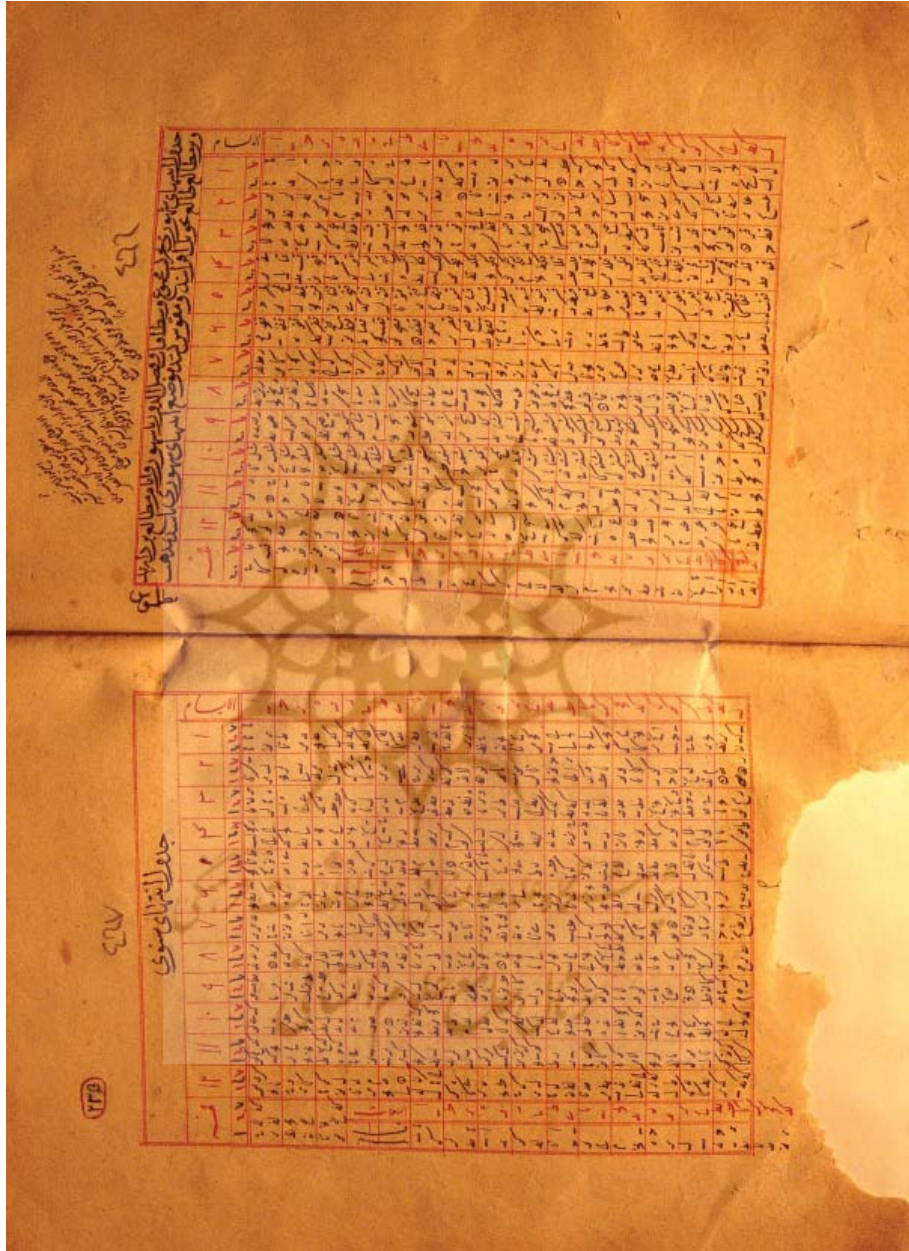
پیام بهارستان / ۲۰، ۳، ش ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر... / علی صدراپی خویی

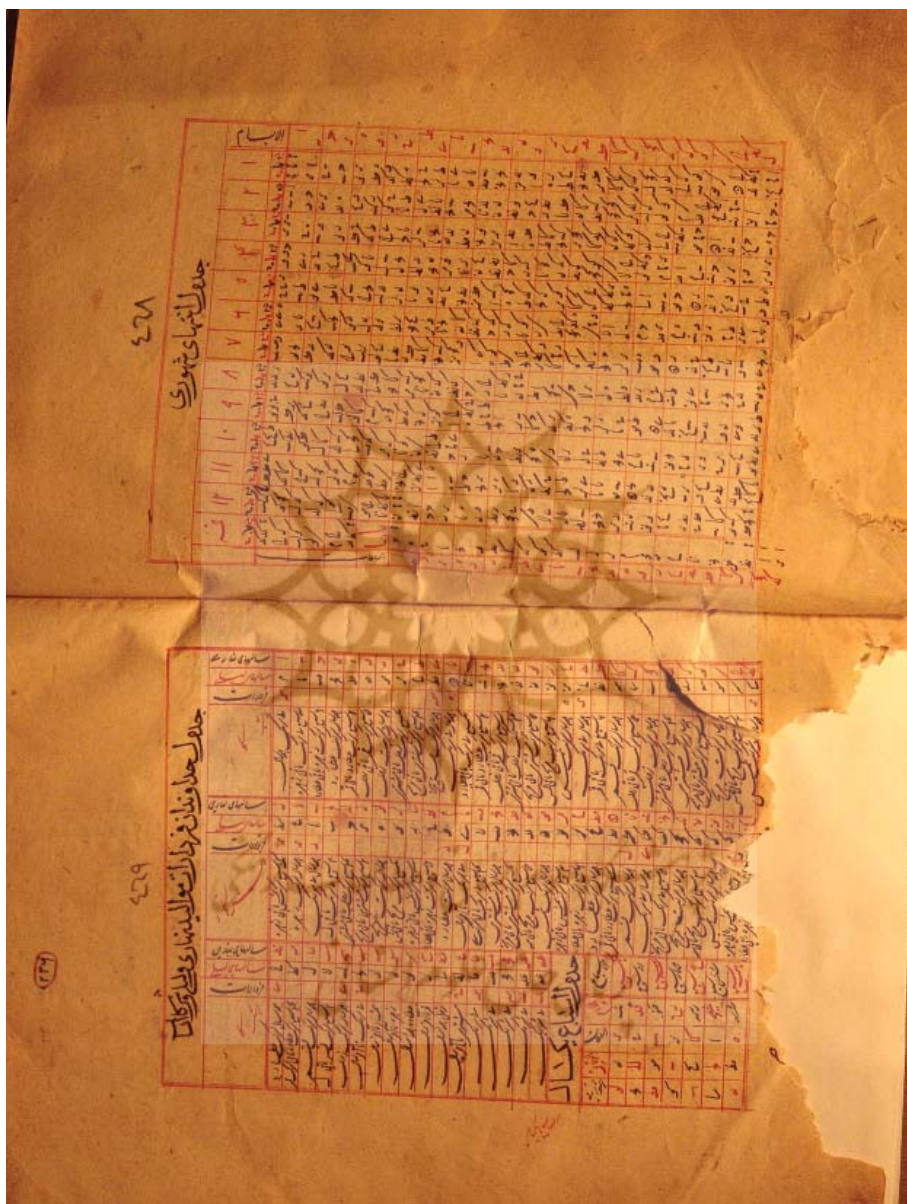
پیام بهارستان / ۲۰، س ۳، ش ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر.../ علی صدراپی خوبی

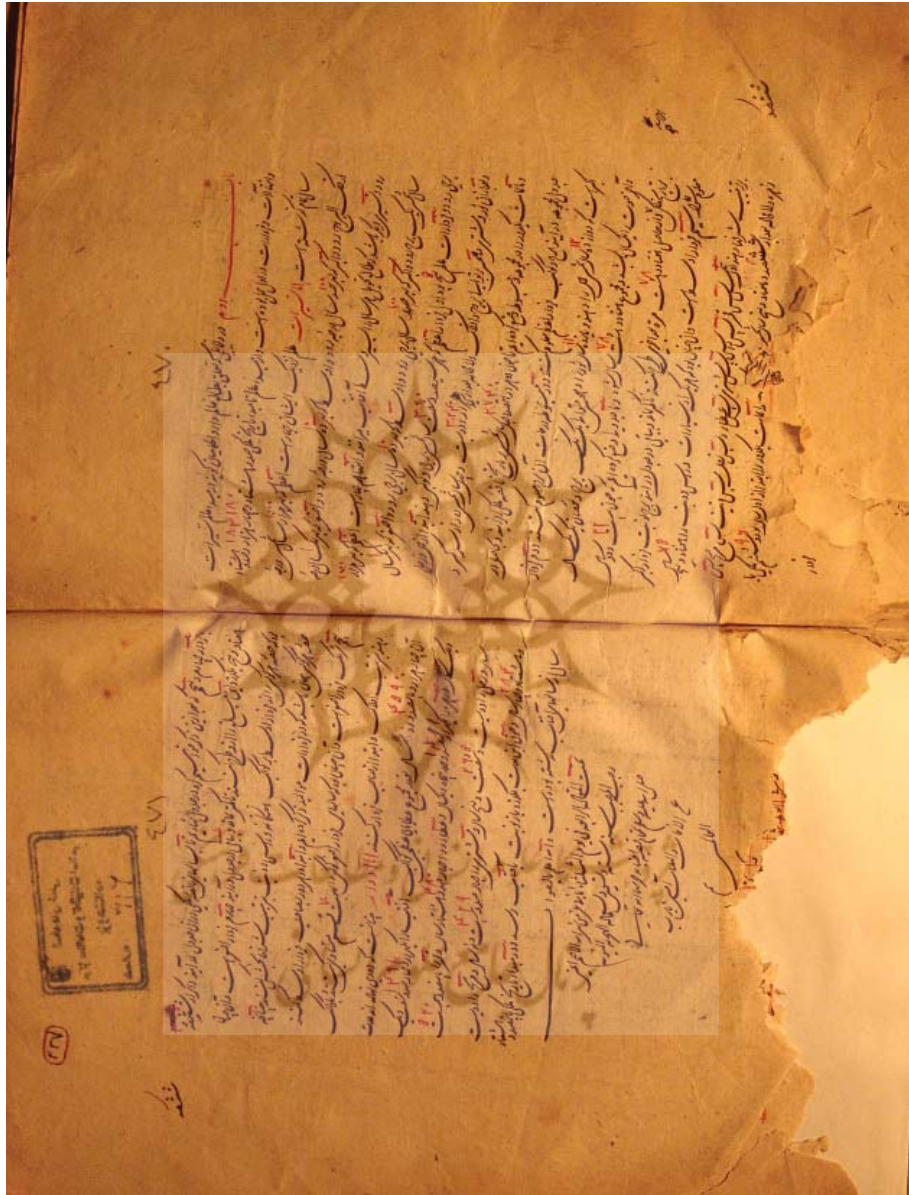

پیام بهارستان / ۲۰، س ۳، ش ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر.../ علی صدراپی خویی

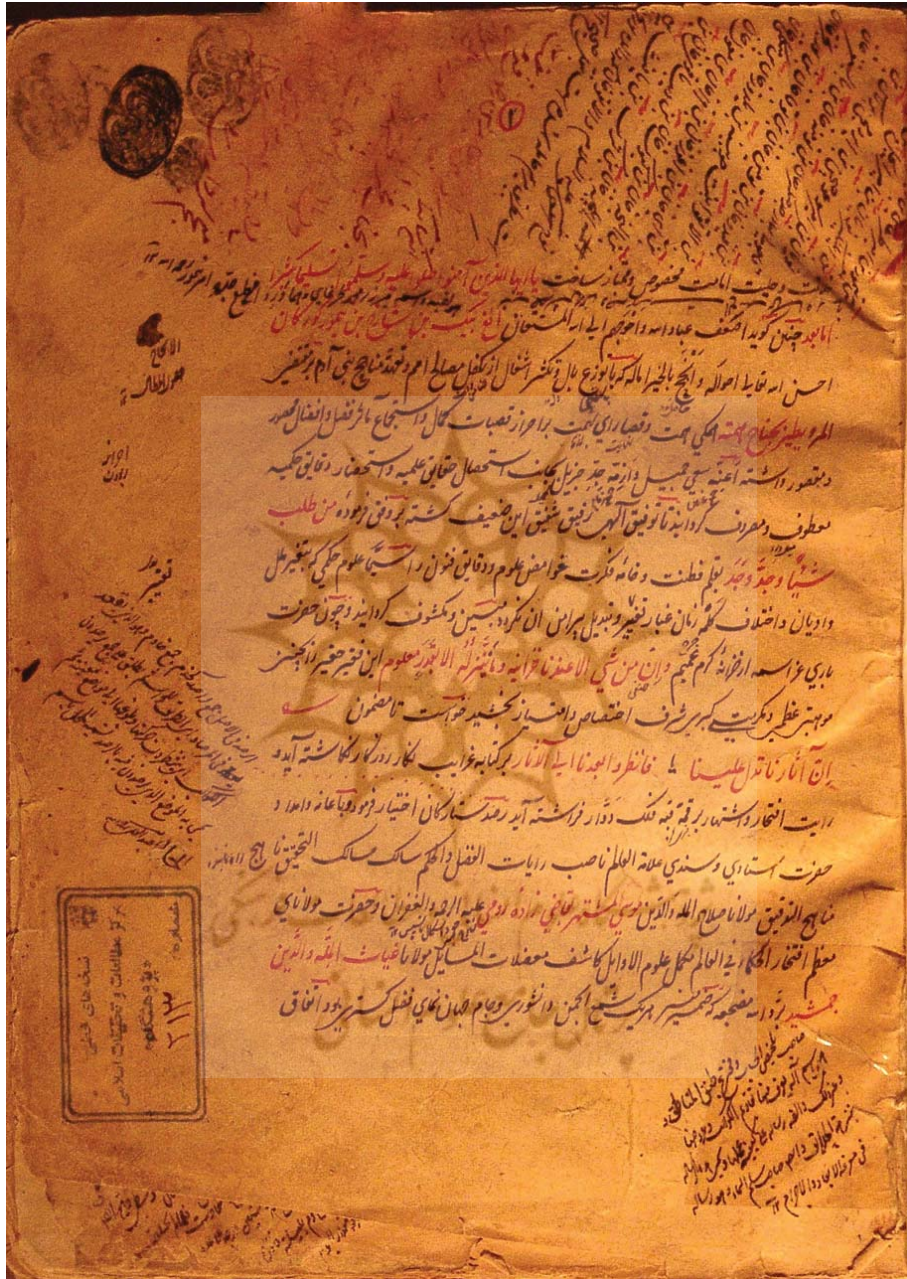

پیام بهارستان / د. ۳، ش. ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

پیام بهارستان / ۲۰، س ۳، ش ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

اثری نویافته از ستاره‌شناس شهیر... / علی صدراپی خویی

پیام بهارستان / د. ۳، ش. ۱۱ / بهار ۱۳۹۰